

Методологічні проблеми дослідження екології культури¹

*Валентина Лучанська,
кандидат педагогічних наук,
докторант КНУКіМ*

Проблема виживання й подальшого існування людства гостро постала вже у другій половині ХХ ст. Проблеми цивілізації мають антропологічний характер і глибинні причини екологічної кризи, пов'язані з філософією і культурою технократичного суспільства: роздвоєнням колись єдиної культури, технократизмом, дегуманізацією, споживчим мисленням, а решта — забруднення навколишнього середовища, скорочення біорізноманітності, антропогенна зміна ландшафту — лише наслідок. Екологічна криза — це, насамперед, криза світогляду, мислення і свідомості, криза особи, яка ставить свої індивідуальні пріоритети над усе, і криза цього зразка культури. Переорієнтовувати людство на нові пріоритети неможливо без спеціальних дій тривалого, цілеспрямованого виховання і формування відповідної громадської думки, екологічної свідомості та екологічної культури кожної людини. Від рівня екологічної культури залежить питання виживання людства, чи зможе людина залишитися на нашій планеті, чи її чекає вимирання або деградація з подальшою мутацією.

Відзначимо, що причини екологічності або неекологічності лежать в самій культурі. Іншими словами, культура проводить у самій собі елементи, які не тільки забезпечують її стійке функціонування і розвиток, а й елементи, руйнівні. Екологічність культури, тобто її оптимальне функціонування і розвиток, визначатиметься таким її станом, коли цінності культури домінуватимуть над антицінностями. Ця проблема має значення для досліджень не тільки в філософії, культурології, туризмі, а й в інших науках. Тому екологія культури при своєму послідовному розгортанні представляє собою міждисциплінарний напрям наукових досліджень [11—14].

Ідея взаємозв'язку людини з природою піднімається в творах класиків філософії: Платона, Арістотеля, І. Канта, Г. Гегеля, Марка Аврелія, А. Бергсона, Ф. Бекона, Л. Сенеки, Л. Фейєрбаха, Е. Фромма, А. Ейнштейна, Ф. Енгельса та ін. Ідеї про глобальну діяльність людини почали проникати в науки про Землю з середини ХІХ ст. У 1863 р. вийшли в світ книги Ч. Лайєля "Геологічні докази старовини людини" і Т. Гекслі "Про положення людини у ряді органічних істот", в яких робилися спроби зрозуміти людство як геологічне і біологічне явище. У цьому ж ключі працювали Дж. Меррей, Тейяр-де-Шарден і Е. Леруа. Спираючись на дані палеонто-

логії, антропології, теології, вони висунули концепцію всепланетної "гармонійної сфери свідомості — мислячої оболонки Землі". Проблему перетворення біосфери в новий якісний стан розробляли також Р. Марш, Ф. Рагцель, Е. Реклю, Р. Шерлок та ін. У творчій співдружності В. Докучаєва і В. Вернадського — вчителя і учня — був здійснений прорив до біосферно-космічного наукового мислення.

В. Вернадський аргументовано показав закономірний характер становлення людства в глобальній, геологічній його якості. Біосфера почала досліджуватися як цілісна інтегральна оболонка Землі, що піддається постійному антропогенному пресингу. До В. Вернадського існував розрив між науками про Землю, життя, людське суспільство. Він першим виявив необхідність і принципову можливість синтезу знань для розроблення глобальної діяльності людства в контексті еволюції біосфери. Він довів, що в структурно-функціональному і просторово-часовому аспектах організованість біосфери створюється і зберігається упродовж мільярдів років існування завдяки діяльності живих організмів. Саме з цих позицій доцільний розгляд біосфери як місця існування живої речовини стосовно ситуації її сучасного стану, визнаного критичним.

В. Вернадський розглядав біосферу як особливе геологічне тіло, будова і функції якого визначаються особливостями Землі і Космосу, а живі організми, популяції, види і вся "жива речовина" — як форми і рівні організації біосфери. Кожна форма і рівень живої речовини "вилучають" з навколишнього середовища необхідні елементи і "повертають" їй відпрацьоване. Одні види споживають речовину безпосередньо з навколишнього середовища; інші — використовують продукти, перероблені і виділені першими; треті — другими; четверті — третіми і так до тих пір, поки речовина знов не повернеться в первинний стан і не потрапить у навколишнє середовище. Жива речовина у результаті активно впливає на геохімічну міграцію атомів, впливаючи на біосферу. Завдяки такій взаємодії за сотні мільйонів років геологічної історії зберігається стабільність біосфери в цілому. Біосферна міграція хімічних елементів прагне до максимального свого прояву. Залучаючи неорганічну речовину до "вихорів життя", організми здатні з часом проникати в раніше недоступні їм сфери планети, збільшуючи свою геологічну активність [1—2]. Такий системний підхід до визначення ролі живих істот у біосфері дав В. Вернадському можливість по-новому оцінити масштаби і глибини наслідків діяльності людини на сьогодення і майбутнє Землі.

Видатний учений не тільки кількісно виявив загальну вагу живої речовини (від тисячі до десяти тисяч трильйонів тонн), а й обґрунтував висновок про те, що з появою людства остання набуває тенденції до перетворення на могутню геологічну і космічну силу, діючу як "єдине ціле". Дійсно, людина — істота біосоціальна — продовжує еволюцію органічної матерії в специфічних, властивих тільки їй формах. Вона стає носієм універсального типу зв'язків, бо соціальна потужність "пов'язана з її мозком, з її розумом і спрямованою цим розумом працею". Якщо живі організми, включаючи вищих тварин, не знаходять у навколишньому середовищі сприятливих умов для існування, вони пристосовуються до нових (коли це не вдається — гинуть). Люди за допомогою знарядь праці здатні виробляти продукти, які

¹ В основу статті лягла доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції "Сучасне мистецтво: трансценденції майбутнього"; Київ, Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України, 21—22 травня 2009 р.

природа не створює або створює мало. Споживаючи природне середовище, соціум забезпечує себе засобами існування, маніпулюючи матеріальними потоками живої праці та засобів своєї діяльності. У цьому полягає "секрет" того, що людство, незважаючи на нікчемну величину своєї біомаси, створює другу, штучну природу, "доповнюючи" природну [1, 2]. Так, М. Моїсєєв увів термін "екологічний імператив" за аналогією із знаменитим моральним імперативом І. Канта. М. Моїсєєв, який вніс значний внесок у створення наукових моделей стійкості біосфери, прийшов у результаті до висновку про необхідність водночас з науковим і філософського дослідження екологічної проблеми. Він поставив питання: що змусить людство жити за тими рекомендаціями, які виробляє наука [19, 20]?

Екологічна проблема має своє глибинне коріння в системах світоглядного плану, які й представляють інтерес для філософії і культурології. Екологічні цінності стали цінностями пануючого світогляду і нової культури. Йдеться про перегляд цінностей техногенної цивілізації, про відмовлення від найтехнологічнішого ставлення до світу. Саме тому екологія є не тільки наукою, а й філософією [11—14]. Виникнення різного роду світоглядних орієнтацій, пов'язаних з осмисленням екологічних проблем, свідчить не тільки про активні пошуки, що ведуться в світовій культурі, а й одночасно про зародження в лоні "технічної" і "раціональної" західної цивілізації нових ціннісних орієнтацій, що тяжіють вже до критики раціоналізму.

Розуміння екологічних проблем як науково осмислених, закріплених в індивідуальній і масовій свідомості, стає центральним у міжнародно-орієнтованій соціокультурній системі освіти, що формується в ході глобалізації сучасного соціуму. У результаті екологічна культура зможе виконати свою головну місію — сприяти переорієнтації людини (людства) на планетарні цінності: збереження ресурсів живої та неживої природи. У свідомість людей починає входити уявлення про людство як єдине ціле, а це робить необхідним пошук довготривалих стратегічних установок у взаєминах природи і суспільства [11—14].

Глибинна екологія — популярний, особливо на Заході, термін, вперше був запроваджений норвезьким філософом Арне Наесом (Arne Naess) у 1972 р. у роботі "The Shallow and the Deep, Long-Range Ecological Movements". Глибинна екологія — це філософія, світогляд, ідеологія, які ставлять на перше місце рівноцінність людського та нелюдського життя. Її основа — наша глибока інтуїція та пізнання на досвіді самих себе і навколишнього середовища, яке включає також екологічну свідомість.

Ключові концепції глибинної екології викладені в роботі Б. Деволл, Дж. Сешнс "Глибинна екологія" (Bill Devall, 3 George Sessions "Deep Ecology") [7]:

1. Добробут і процвітання людства і всіх інших форм Життя на землі мають цінність самі по собі (синоніми: внутрішня, властива цінність, справжня гідність). Ці цінності всіх інших форм життя не залежать від їхньої корисності для людства.

2. Багатство і різноманітність форм життя сприяють реалізації цих цінностей і також є цінностями самі по собі.

3. Люди не мають права зменшувати це багатство і різноманітність, якщо тільки це не потрібно для задоволення життєво важливих потреб.

4. Процвітання людського життя і культур сумісне з істотним скороченням народонаселення. Процвітання всіх інших форм життя вимагає такого скорочення.

5. Нинішнє втручання людини в навколишній природний світ надмірне, і ситуація швидко погіршується.

6. Стратегію, отже, необхідно змінити. Ця стратегія впливає на основні економічні, технологічні та ідеологічні структури.

7. Зміна ідеології полягає в зміні оцінки якості життя (життя із сприйняттям внутрішньої цінності), а не прагненням до все вищих високих життєвих стандартів. Має бути глибоке розуміння відмінності між великим і великим.

8. Ті, хто сприймають названі положення, зобов'язані прямо або побічно намагатися вносити до життя необхідні зміни.

"Глибинна екологія" — школа екологічної філософії (Дж. Мейсі, Дж. Сід, М. О'Коннор, J. Braus, D. Wood, J. Cornell, J. Rainwater, A. Найн, С. Холл, D. Bohm, S. Matre, A. Leopold) — нова парадигма мислення. "Глибинна екологія" не є етичною теорією. Екологи, які її сповідують, закликають до перетворення фундаментальних принципів нашого ставлення до природи. Цими принципами можуть бути: повага права всіх життєвих форм на життя і процвітання; співчуття іншим життєвим формам; максимізація розмаїтності життя людини й інших істот. Прихильники "глибинної екології" відстоюють фундаментальні соціокультурні зміни.

Праця Гьосле Вітторіо, професора університету Norte Dame, США, одного з провідних сучасних німецьких філософів, який має дослідження в царині метафізики, етики, історії філософії та практичної філософії, "Практична філософія в сучасному світі" (Hösle Vittorio "Praktische Philosophie in der modernen Welt" стала класичним провідником у напрямі збереження навколишнього середовища [6]. У розділі "Буття та суб'єктивність до метафізики екологічної кризи" автор зазначає, що екологічна криза, навіть якщо вона закладена в сутність людини, аж ніяк не є вічною структурною рисою духу. Ця криза глибоко вкорінена в історії європейської культури. Вона стала можливою тільки за певних історичних обставин. Екологічна криза як явище пов'язана з антропогенезом і говорить про людину як певне суще. Однак якщо вона стосується тільки до вчення про людину, то буде тільки антропологічною, а не метафізичною проблемою. Давнє положення про людину як мікрокосм свідчить про те, що в людині в концентрованому вигляді представлено все буття. З огляду на глобальні екологічні проблеми, які витлумачуються в термінах онтологічної кризи людства, Вітторіо Гьосле прагне обґрунтувати матеріальну етику цінностей людини.

Найбільший інтерес викликає концепція Денієла Деннета. Людина, з його погляду, інформаційно-процесуальна система, включена в інформаційні системи природи, мови, соціуму і взаємодіє з ними. Ми не в змозі прослідкувати всі задіяні в мозку інформаційні процеси. Людина постійно зайнята "самодизайном" (творінням себе), метою якого є адаптація до середовища [27, с. 188]. Природа, у тому числі й мозок, багато що робить зі змінами, навмання, випадковими шляхами. Але все це форми прояву її алгоритму. Від випадку залежать мова, навчання, культура. Далеко не всі згодні пояснити творчий потенціал людини роботою "машини Дарвіна". Проте Д. Деннет переконаний, що "дарвініська теорія творчого потенціалу" містить в собі не тільки загальне рішення. Вона є єдиним вирішенням проблеми: "як може сукупний пристрій тисяч мільярдів нейронів створити творчий розум, моє Я" [27, с. 193]. Специфіка позиції Д. Деннета полягає також у застосуванні до аналізу "особового" його концепції інтенціальності. Особу можна віднести до інтенційної системи вищого рівня, тобто вона володіє мовою і тому усвідомлює себе і свою поведінку. "Вищий рівень" означає, що в особи разом з власними віруваннями і бажаннями є вірування в наявність бажань інших людей, вірування про вірування інших людей щодо їхніх власних бажань тощо. Рішення включати або не включати те або інше буття (людину, тварин або комп'ютери) в співтовариство осіб є довільним і здебільшого прагматичним. Звідси спроба визначення будь-якої істоти як особи завжди може бути поставлена під сумнів. Це пояснює, чому неможливо привести достатні умови для визначення "особи".

Перед сучасною культурою постає питання про мораторій або табу на біотехнологічні спроби поліпшити об'єк-

тивні відеоспецифічні властивості людини, що визначають сутнісні риси родового буття, загальні характеристики людності як такі. Культура має гуманізувати цивілізацію, задавати їй критерії добра і зла для підтримки самоідентифікації людини як духовної істоти. Загроза природним і духовним основам життя змусить людство не суперечити законам біосфери і визначати напрям власної еволюції відповідно до цілей, що є культурно значущими для більшості людей, вбачаючи в цьому процесі етично гідний процес існування.

Аналіз методологічних аспектів запровадження екологічної культури свідчить про те, що принцип екологічного мислення забезпечує усвідомлення наявності безпосередньої прямої залежності між станом довкілля та здоров'ям людини. Основне питання екологічної етики — як ми ставимось до Природи: як до об'єкта (речі) чи суб'єкта (тобто до рівного собі, що має моральний статус і права).

Таким чином, гуманітарний принцип або принцип екологічної культури декларує основні шляхи формування індивідуального стилю поведінки і є невід'ємним елементом розв'язання екологічних проблем. До основних напрямів цього процесу слід віднести художньо-естетичний підхід, тобто вироблення гармонійних форм цілісного сприйняття довкілля; моралістичний підхід, тобто встановлення та усвідомлення певних норм взаємин між людиною та природою, виключення будь-яких елементів конфронтації та силового розв'язання спірних питань екологічного змісту, моральна турбота про наступні покоління, а також патріотичний підхід, тобто виховання переконань у тому, що захист та збереження природи є однією з найважливіших державотворчих завдань. Екологічна свідомість — синтетичне явище матеріального і духовного життя суспільства і людини. Воно, з одного боку, безпосередньо пов'язане зі складною системою взаємин людини з природою, а з іншого — з сукупністю людських відносин в системі суспільства і культури.

Екологічні проблеми є глобальними і пріоритетними серед цивілізаційних завдань. Основні напрями формування екологічної культури не можуть бути ефективно реалізовані, якщо природоохоронні принципи не будуть упроваджені в свідомість суспільства шляхом масового виховання і пропаганди охорони навколишнього середовища. Екологічна культура — це рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу і оцінка свого місця у всесвіті, їхнє ставлення до світу. Екологічна культура незвичайно важлива, особливо зараз. Вона допоможе людині усвідомити своє дійсне становлення, зрозуміти призначення, до якого вона покликана, а саме до збереження для нащадків живої природи, цієї краси у всьому її різноманітті.

Список використаної літератури

1. Вернадский В. И. Биогеохимические очерки (1922—1932) / В. И. Вернадский. — М. ; Л. : [б. и.], 1940. — С. 473; его же: Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1977. — С. 28.
2. Вернадский В. И. Труды по геохимии / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1954. — С. 355.
3. Берлін І. Чотири есе про свободу / Берлін Ісає ; перекл. з англ. О. Коваленка. — К. : Основи, 1994. — С. 183.
4. Венкова А. В. "Катастрофическое сознание" в культурном опыте современности : (к характеристике межпарадигмальной ситуации культуры "после постмодерна") / А. В. Венкова // Диалог культур — 2005: горизонты гуманитарного знания / [под общ. ред.: И. В. Радикова, А. Ю. Чукурова]. — СПб., 2005. — С. 39—42.
5. Гумилев Л. Н. Этносфера: история людей и история природы / Л. Н. Гумилев. — СПб. : Кристалл, 2002. — 576 с. — (Серия "Вехи истории").
6. Vittorio G. Практична філософія в сучасному світі / Гьосле Вітторіо ; пер. з нім. ; прим. та післямова Анатолія Єрмоленка. — К. : Лібра, 2003. — 248 с.

7. Деволл Б. Глубинная экология / Билл Деволл, Джордж Сешнс. — К. : Киев. экол.-культур. центр, 2005. — 108 с.
8. Джин Э. Вейз (мл.). Времена постмодерна. Христианский взгляд на современную мысль и культуру / Джин Эдвард Вейз младший. — М., 2002. — С. 59.
9. Каган М. С. Философия культуры. Становление и развитие / М. С. Каган. — М. : Лань, 1998. — 434 с.
10. Лихачев Д. Экология культуры / Д. Лихачев // Знание-сила. — 1982. — № 6. — С. 22—24.
11. Лучанская В. В. Экологическая культура в контексте социокультурной динамики современной библиотеки / В. В. Лучанская // Наука о книге. Традиции и инновации : к 50-летию сборника "Книга. Исследования и материалы" : материалы XII междунар. науч. конф. по проблемам книговедения (Москва, 28—30 апреля 2009 г.) : в 4 ч. / Российская акад. наук и [др.]. — М., 2009. — Ч. 2. — 2009. — С. 45—47.
12. Лучанська В. В. Екологія культури в сучасному інформаційному суспільстві / Валентина Лучанська // Міжнародна інформація: історія, теорія, практика : (з нагоди 15-річчя заснування спеціальності "Міжнародна інформація" в Україні) : міжнар. наук. конф. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 7 листоп. 2008 р. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — С. 102—103.
13. Лучанська В. В. Екологічна культура як засіб самоорганізації системи "людина-біосфера": концепції розвитку / Валентина Лучанська // Вопросы физической и духовной культуры, спорта и рекреации : сборник научных трудов. — Т. V : материалы VI Всеукраинской научно-практической конференции научных, научно-педагогических работников, студентов, аспирантов и специалистов "Перспективы развития физической культуры, спорта и рекреации" (г. Симферополь, 15—16 мая 2009 года). Симферополь, 2009. — С. 154—160.
14. Лучанская В. В. Генезис концепции экологии культуры в контексте эволюции информационного общества / В. В. Лучанская // Роль международной информации в развитии международных отношений : материалы межвуз. науч.-практ. конф. рук., ученых, специалистов и преподавателей, 15 мая 2009 г. / Ин-т стран Востока и Африки Междун. славян. ун-та [и др.] — Симферополь, 2009. — С. 240—244.
15. Любич О. О. Екологія та культура / О. О. Любич, О. О. Гаца. — К. : Укр. нац. від-ня Міжнар. акад. наук екології та безпеки життєдіяльності, 2004. — 72 с.
16. Малкандуев А. М. Нравственные аспекты и системный характер традиций этнической культуры / А. М. Малкандуев. — Нальчик : Полиграф-сервис, 2004. — 164 с.
17. Медоуз Х. Д. За пределами роста / Медоуз Х. Д., Медоуз Д. Л., Рандерс Й. — М. : Прогресс : Пангея, 1994. — 320 с.
18. Моисеев Н. Н. Логика динамических систем и развитие природы и общества / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. — 1999. — № 4. — С. 10.
19. Моисеев Н. Н. Восхождение к разуму / Н. Н. Моисеев. — М. : Прогресс, 1993. — 78 с.
20. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. — М. : Прогресс, 1990. — 126 с.
21. Москвичев Л. Н. Глобализация — два уровня анализа / Л. Н. Москвичев // Глобализация и перспективы современной цивилизации / Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации. — М., 2005. — С. 189—211.
22. Философская антропология и гуманизм / Цанн-кай-си Ф. В., Прохоров М. М., Белоусов П. А. [и др.] ; отв. ред.: Цанн-кай-си Ф. В. [и др.] ; Владимир. гос. пед. ун-т. — Владимир : Владимир. гос. пед. ун-т, 2004. — 310 с.
23. Хесле В. Философия и экономика / В. Хесле. — М. : Наука, 1993. — С. 147.
24. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Тейяр де Шарден П. — М. : Наука, 1987. — 240 с.
25. Швейцер А. Благование перед жизнью / А. Швейцер. — М. : Прогресс, 1992. — 579 с.
26. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер. — М. : Прогресс, 1973. — 343 с.
27. Юлина Н. С. Головоломки проблемы сознания: концепция Дэниела Деннета / Н. С. Юлина. — М. : Канон+, 2004. — 544 с.
28. Auer A. Umweltethik. Ein theologischer Beitrag zur ökologischen Diskussion / A. Auer. — Düsseldorf, 1984. — 125 s.
29. Birnbacher D. Ökologie und Ethik / D. Birnbacher. — Hamburg, 1984. — 235 s.